

Т.А.Флоренска
из књиге „Мир твог дома“

Т.А.Флоренская – «Мир дома твоего»

ПЕДАГОГИЈА ПОВЕРЕЊА

Унутрашњи свет детета

"Унутрашњи свет детета" су речи које се често доживљавају као нешто магловито. А овај свет може да буде сасвим очигледан.

...У старијој групи у дечјем вртићу деца цртају на тему "Моја породица". Тема је иста за све, а цртежи су различити. Витја је прво нацртао маму, затим тату и себе у парку на вртешици: сија сунашце, плове чамци – весело цртеж раскошних боја. Ања је своју породицу насликала на следећи начин: девојчица стоји на столу и виче: "Мама!" А Миша је нацртао телевизор, детаљно је исцртао антену и каблове, затим је нацртао себе у фотељи. "А где су мама и тата?" – "Они су у кухињи."

Родитељи воле Витју, према његовом васпитању се односе озбиљно, дете им је на првом месту. Ањина мама је научни радник, наравно, она воли своју кћерку јединицу, бави се њом, али признаје да је за њу на првом месту наука, а за тату – хоби. Мишу су код куће размазили, све му дозвољавају, али на питање кога воли дечак је одговорио: "Витешки турнир".

Дететов свет се на цртежима осликава као на екрану. Он се може видети и у следећој игри: нађите књигу за децу, коју још нисте читали свом детету, са сличицама, које живо описују односе између деце, између одраслих и између одраслих и деце и понудите детету да смисли причу о свакој сличици. Сазнаћете много занимљивог о себи, о свом односу према ближњима, и што је главно, према свом детету.

Ми на располагању нисмо имали само илустрације дечјих књига, већ и специјално изабране сличице с насликаним ситуацијама и расположењима неодређеног карактера. На пример, дечак седи за столом, испред њега је виолина, израз његовог лица је или замишљен, или је тужан, или је сањив – ко како види. Марина Макејев и ја смо предложиле деци од 5-6 година девет таквих сличица с различитим сижеима и замолиле дете да смисли причу о свакој сличици. Већина деце је радо прихватила игру. По причама деце није било тешко стећи слику о томе да ли у породици постоји мир. Ево дечјих прича о дечаку с виолином.

Дима: "Дечак размишља како ће да свира виолину. Дали су му виолину, он још не зна како ће да свира. Дали су му је у школи да учи да свира виолину..." Марина: "А зашто је сам?" – "Па, то уметник тако слика, а у ствари није сам: он је с татом, с другом децом, с учитељицом. А друга деца такође имају виолине, такође имају разне инструменте..."

Кеша: "Дечаку је досадило, сви га грде, зато што не спрема за собом кад једе... Зато што не жели, већ жели да неко спрема за њим."

Лиза: "Тужан је... Зато што тата и мама никако да се врате. Они су код баке... Зато што је бака стара. А дечак је болестан. Вратиће се кад буде већ касно."

У једној истој слици свако дете види своје. И ово своје оно проналази у различитим сличицама: кроз њихов доживљај често провејава исто расположење, иста тема. Тако је код Наташе главна тема – дечак који не жели да учи: он жели да се игра, а сви – и одрасли и вршњаци га прекоревају зато што не жели да учи. Наташин старији брат иде у трећи разред. По њеној причи, брат често добија грдње због лоших оцена, а њој га је жао. Очигледно, ова ситуација је дубоко погађа.

У Волођиним причама стално се понавља исто расположење: "тужно..." Он не прихвата друга стања актера, а и спољашња ситуација слике измиче његовој пажњи.

Стиче се утисак да дечак заиста не види нацртане ситуације изузев оних за које се може рећи: "Тужно." Између његових родитеља владају веома напети односи и дечак је одрастао у овој атмосфери, не знајући за мир и радост у породици. Код деце из срећних породица приче су пуне животне радости, у њима има много саосећања с актерима, њихове приче се разликују ширином казивања, тачношћу психолошких карактеристика, одсуством субјективних извртања. Деца из очигледно несрећних породица (најчешће због тога што је отац алкохоличар) дају бледе, једносложне приче описујући само спољашње стране насликаног и осећања која су њима самима најближа: тешка, тужна, осећања забринутости.

Међутим, најзанимљивији су изузеци из овог правила. У Вериној породици влада тешка атмосфера: девојчицин отац пије и у њеном присуству бије мајку. Пре је Вера била на његовој страни и говорила је: "Удри, удри је!" (Како мајка каже, раније је и она сама тукла девојчицу.) Сад се мајка свог односа према детету сећа са сузама покајања. Девојчица је постала њена једина утеха и помоћница, она се заступа за мајку и труди се да је било чиме обрадује. Стање у породици је тешко, а Верине приче су пуне животне радости, у њима се све мења на боље. Чак је и за љутиог мушкараца који је ухватио маче за врат рекла: "Прво је био зао, а после је постао добар." У њеним причама има много саосећања, жеље да помогне. На питање шта највише воли да ради шестогодишња девојчица је са сигурношћу рекла: "Да помажем!" Код деце из "богатих" породица, али лишених праве родитељске љубави чести су безосећајност, егоизам и равнодушност према људима. А код ове девојчице која доживљава многе тешкоће и душевне ране има толико танкоћутности, доброте и вере у људе! Љубав и самилост према мајци хране њену душу, чине је јаком, способном да се одупре животним тешкоћама и да их савлада. Али то је постало могуће тек након што је мајчину окрутност заменила љубав. Управо она је у девојчици пробудила снаге које су у стању да се супротставе грубости и окрутности које је окружују. То су већ знаци духовног живота детета. Он је немогућ без љубави.

У психологији постоји појам "**дефицит љубави**". Посматрања и истраживања показују до каквих тешких последица у душевном развоју детета доводи овај дефицит.

Ево прича деце из дечјег дома у којем се васпитавају дечица чији су родитељи лишени родитељских права.

У Људиних пет прича је изражена само једна тема: "Отишли су." Људи или плачу или не плачу. Код Рите се овоме придружује стално односе увређености. Код многе деце су снажно изражена осећања бриге, страх од мрака, вука, бабе-Јаге, страх од смрти. Код неких је прерано повећана осетљивост за осећања између мушкарца и жене, за њихове конфликте: "Овде тета плаче зато што је тата отишао... Зато што се наљутио... То је мама." "Овде су тата и мама. Мама хода, а чика стоји. Свађају се... Зато што су зли. Зли су!" Сетимо се да смо слична расположења видели у причама деце из вртића из несрећних породица.

Деца свет односа доживљавају у уском дијапазону минорних расположења: туге, увреда, непријатељства и страха. Она изврнуто доживљавају и реалне односе између људи, иако често испољавају велику тананост осећања и дар за посматрање. Код деце из вртића која расту у стабилним породицама не види се такво извртање доживљаја. Може се изнети претпоставка да је оно последица душевних траума које је дете доживело.

Болно искуство породичних односа оптерећује унутрашњи свет детета, ствара сталну унутрашњу напетост. **Њихов доживљај се фокусира на осећања која рањавају** (кад нас нешто боли, ми о томе размишљамо, а кад је бол јак све се доживљава кроз ову призму). Овакав доживљај света постаје сужен, једностран и изврнут.

Дете има представу у свету која је у складу с његовим искуством општења с људима који су му блиски. Што је ово искуство теже и болније, тим је дубљи печат душевних рана на његовим утисцима. Свет се тада доживљава као опасан, претећи, непријатељски.

...На слици из дечје књижице насликан је возић иза којег трчи дечак покушавајући да га стигне. Неколико деце из дечјег дома је рекло да возић хоће да прегазу дечака. У дечјем вртићу таквих одговора није било.

...На другој слици сунашце се од уха до уха смеје дечаку који му прети: испод дечакових ногу су крхотине. Нађа из дечјег дома је рекла: "Сунашце се не смеје, оно се љути." А друга девојчица је смислила причу о разбијеном сунцу.

Душевне ране детету заклањају свет и лепоту света. Чак и радосни догађаји се преламају кроз призму тешког искуства из прошлости и не допиру до његовог срца.

Научно објашњење за ово дао је академик А.Ухтомски у појму "доминанте" коју смо раније већ помињали. Доминанта је жариште узбуђења које влада у нервном систему или у психи и које у свој ток увлачи све спољашње утицаје. Он је писао: "У току самопосматрања свако од нас може да примети у себи, да кад постоји владајућа усмереност, постају оштрији: чисто животињска осетљивост, као и гледање у једном правцу и извесна непријемчивост за друге стране исте ове средине. У овом смислу доминанта није само физиолошка претпоставка посматрања." И даље: "Она је уједно и преузимање из околног света првенствено онога што је потврђује... А то је већ само по себи прекрајање стварности." Ако у дететовој души преовладавају тешки утисци, његова доминанта "прекраја стварност", болно је изврћући. Ово је, по мишљењу Ухтомског, претпоставка егоцентризма, "доминанте на себи".

Ако детету недостаје љубав, његова душа се суши и вене попут биљке у тами. Рађају се такозвана "психичка одступања", тешкоће карактера и дефекти личности, укључујући и душевне болести.

Дечји егоцентризам није урођен, као сматрају многи психолози. Видимо да је он својствен деци лишеној родитељске љубави која доживљавају душевне трауме. То није норма која је од почетка својствена човеку, већ болест, мана у душевном развоју.

Егоцентризам треба разликовати од егоизма. Обично се егоизам повезује с размаженошћу деце. Али не ради се само о томе. Ако су "размазили" своју децу, родитељи их у суштини недовољно воле. Пријатно је причинити детету задовољство испунивши његову жељу или каприц, непријатно је кажњавати га, испољавати према њему строгост и захтевност. Испоставља се да "размаженост" деце изражава тежњу одраслих према пријатним емоцијама и избегавање тешкоћа. Међутим, љубав није пријатна емоција. Она претпоставља бригу, одговорност и разумност у односима с дететом. Она је неодвојива од строгости, захтевности и упорности у његовом васпитању. Ако су "размазили" децу родитељи се у суштини не брину за душевни и духовни развој детета. Оно се навикава на беспоговорно задовољење жеља и касније за њега животна норма постаје њихово неограничено задовољење истог часа, дете не обраћа пажњу на средства и начине за остварење својих жеља, на људе из своје околине, на њихове потребе и жеље. **Егоизам је укоренења навика човека да пре свега живи за себе.** Он је повезан с размаженошћу и испољава се у одсуству љубави према људима.

Егоцентризам, као што смо већ говорили, има другачије порекло и његове психолошке карактеристике су другачије. Он се огледа у **изврнутом и суженом доживљају света, људских односа и осећања.** Егоцентрична деца свет доживљавају у уском дијапазону својих негативних, болних осећања. Степени егоцентризма расту од прости непријемчивости за оно што излази ван оквира болних осећања детета до извртања доживљаја по типу "**Двојника**" – пројекције на другог својих сопствених стања. То **нису размажена деца**: напротив, она су често **лишена елементарне бриге и пажње.** Узрок њиховог душевног стања је у доминирању негативних осећања која су везана за однос одраслих према њима.

Мир у породици и унутрашњи свет су нераскидиво повезани. Међутим, да ли је тачно сматрати да душевни и духовни развој детета у потпуности зависи од услова његовог васпитања, да су они "детерминисани" условима средине, како кажу многи психолози и педагози? Од одговора на ово питање зависи и решавање следећег: да ли се

човекова личност може формирати по задатом обрасцу, може ли се "испрограмирати" развој личности?

Сетимо се Вере која је одрасла у веома тешкој породици, али су љубав и самилост мајке према њој пробудиле у њеној души снаге које су у стању да се супротставе "околини" с њеном грубошћу и суровошћу. Овде је важно обратити пажњу на то да су у дететовој души скривене непознате снаге и да оне могу бити пробуђене. Дететова душа није прост екран, који одражава спољашње утицаје. Развој личности почиње од овог супротстављања средини и савладавања тешкоћа.

Да ли је егоизам разуман?

"Нека моја Каћа буде егоиста, само нека буде срећна," чула сам једном од једне симпатичне жене. Она је искрено желела срећу свом детету – управо свом. Егоиста тешко да је у стању да усрећи друге, укључујући и ближње. Тако да је у жељи младе мајке било и нешто самопожртвовано. Она притом није сумњала у то да су егоизам и срећа спојиви; више од тога, за срећу је просто неопходно да човек живи за себе, да у животу уме да брани своје интересе на штету других. За доказивање своје тачке гледишта она се позивала на теорију "разумног егоизма" Н.Г.Чернишевског коју је "учила" у школи. Истина, у њеном сећању је остало веома мало, а и оно што је остало, трансформисало се на свој начин: егоизам је разуман, а "жртва је – прегршт бесмислица".

Још увек има много људи који покушавају да остваре успех за рачун других и притом покушавају да образложе разумност своје животне линије. Неко ће се позвати на мишљења од ауторитета: једни – на теорију "разумног егоизма" Чернишевског, други на релативност добра и зла у разноврсним интерпретацијама – од Мефистофела до Великог Инквизитора и Воланда. Сви желе да изграде темељ за своје егоистично понашање, како би га сматрали праведним и разумним, чак и уз помоћ поменутих књижевних ликова.

Како је запазио песник:

*Зло без добра ни корака учинити неће
макар због тога,
што вечно мора
да се претвара да је добро.*

(В.Берестов)

И историја философије зна за много различитих апологија егоизма.

И у психологији постоји варијација на ову тему. Тако Ханс Селје у својој књизи "Стрес без дистреса" развија теорију алтруистичког егоизма. Испоставља се да је љубав према себи примарна, а алтруизам је секундаран.

На први поглед оваква тачка гледишта изгледа убедљиво. Али, да ли је љубав према себи примарна у односу на љубав усмерену на другог, како схватити способност човека на самопожртвовање, укључујући и приношење свог живота на жртву? А управо у оваквим појавама се изражава суштина људске љубави и оданости.

С психолошке тачке гледишта примарна љубав према себи је просто незамислива. Исто као што дете не може да проговори ако не чује говор других људи, оно неће научити да воли – ни себе, ни друге, ако само не буде вољено. Исто као што човек не може сам себе да извуче за косу из мочваре, он не може да воли себе без љубави према другом човеку. Љубав се рађа и рађа људе у њиховим међусобним односима не само у физичком, већ и у духовном смислу.

Што се тиче егоизма као самољубља сама ова синтагма је неспоразум. **Несрећна егоисте је у томе што он не воли себе, што је сам свој непријатељ.**

У вези с тим неки психолози тврде: да би заволео друге, човек прво треба да заволи себе. Дакле – борбу против егоизма треба започети од култивисања љубави према себи? Али овакво померање акцента на себе, иако импонује индивидуалистички настројеном читаоцу, ипак може да га одведе у још веће бављење собом и својим Ја. Осим тога, може

се испоставити да је оно потпуно бескорисно за људе који нису имали право искуство љубави према другим људима: они неће моћи да заволе себе, ма како се трудили да поштују савете психолога. Једини могући излаз је у љубави према другом: потреба за таквом љубављу живи у сваком човеку.

Из сопственог искуства знамо да је права љубав слична стваралачком давању себе: она је исто тако надахнута и заборавља на себе. Кад чинимо нешто за друге због осећања обавезе или дуга – то је једна ствар, а кад нешто чинимо за вољеног човека то је нешто сасвим друго: осећамо много већу радост него да то радимо за саме себе. На основу овог осећања радости можемо да препознамо да ли се према човеку односимо с љубављу. Значи, могуће је лако и радосно, заборавивши на себе, поставити другог на прво место; то је природно за онога ко воли, и доживљава се као **срећа** – "**су-деловање**" другом. Испоставља се да се срећа и састоји у самозаборавању, заборављању свог **Ја** ради вољеног. Али у овом одрицању од овог **Ја**, о којем се обично бринемо, за које се секирамо, чији статус и примарну улогу чувамо – у одрицању од овог малог егоистичног **Ја** рађа се духовно **Ја**.

Ово рођење човек који је заволео осећа у откривању света око себе, у прогледавању: одједном је угледао сјај сунца и дугу у капи росе, чуо је тишину шуме, открио је скривену дубину човека. Као да спада панцир отуђености и човек поново рођен у љубави почиње живот који суделује (од речи "део", као и у речи "срећа" – [има се у виду руски корен речи: "часть" – "део"](#)) у свету и људима. Управо то је нормалан људски живот који је отворен за сваког.

Дакле, "нека моја Каћа буде егоиста," одлучила је мама, "али ће зато бити срећан човек..." Ова размишљања се уместо ње могу наставити. "Нека се жале васпитачице у вртићу на то да отима играчке другој деци и да не дели своје, нека плачу малишани у дворишту што не поштује правила игре. Значи, она има чврст карактер, неће пропасти, пробиће се где треба. Треба се борити за срећу у животу..." Мама размишља још и о томе како се сама целог живота бори и пробија из све снаге. Нека макар кћерка буде срећан човек ако у њеном животу није све онако како би желела. А шта ако ипак није тако? О томе нема времена да размишља, али осећа да у њеној души нема радости и мира, нешто недостаје, нешто је гризе.

Ево и друге породице.

Сјовина мама је лекар, а тата је научни радник. Они стално васпитавају дете: ниједну омашку сина не пропуштају да му не прочитају буквицу говорећи о дужности и пристojности. Сјова се већ навикао и трпи. Научио је како треба да се понаша код куће и у школи да би избегао придике и непријатности. Он сад завршава школу. Машта о томе да постане власник продавнице, да нађе посао "да има више пара и везе".

У дететовој жељи да постане продавац или чак власник продавнице нема ништа чудно. Мала деца воле да се играју продавнице. Али кад сан матуранта постаје богаћење – то човека приморава да се замисли. Код Каће је било јасно: овај идеал је васпитала мајка. За Сјовине родитеље овакав синовљев избор представља гажење свих идеала и васпитних стремљења. Сви њихови напори су довели до директно супротног резултата. Како то схватити?..

Наизглед, примери су супротни. Али, зар се ове крајности не подударају? Каћу свесно васпитавају у духу егоизма; код Сјове су се ове особине формирале од супротног, као противтежа наметању родитељских проповеди о дужности, части и несебичности, које нису поткрепљене искуством његовог сопственог понашања. Потреба прилагођавања захтевима одраслих формирала је код дечака способност да вара, да лавира, да симулира испуњавање очекиваних образаца понашања који су туђи његовим стварним жељама. То што су родитељи стално гушили ове жеље довело је до њиховог прекомерног раста и развоја потрошачких идеала под маском пристojног понашања.

Егоизам је сродан рачуници и разумности. За разлику од **ума разум** је ограничен облашћу практичног прилагођавања, он је утилитаран. Ум је стваралачко начело у човеку, које садржи и разум, али се не своди на њега.

Као што видимо, обе крајности – и подстицање потрошачких склоности и гушење непосредних потреба воде ка расту утилитарно-разумске поставке и формирању егоизма.

Може се показати да је размажено дете лакше преваспитати него дете које је научило да вара и да се прилагођава. Сјовини родитељи су код детета формирали негативизам и неприхватање оних идеала које су му сугерисали. Преједање је увек штетно, ма како корисна била храна: ово се односи и на словесне облике васпитања. Њихова наметљивост доводи до девалвације речи и моралне глувоће.

Глувоћа за узвишене материје везује човека само за материјалне вредности, и у трци за њима човек заборавља на своје призивање и достојанство. То је својеврсна болест, чија се суштина састоји у извртању људских потреба. Материјалне вредности као **средства** за живот претварају се у **циљ по себи**, фалсификујући истински смисао живота. Разумски практицизам потискује и гуши духовно, стваралачко начело у човеку. Живот без смисла разједа човека изнутра, уништава га, рађа стално осећање незадовољства. Ово унутрашње незадовољство неко време може да се угуши јурњавом за успесима, задовољствима и разонодама... Али све ово не испуњава унутрашњу празнину, већ је продубљује.

Швајцарски психолог К.Г.Јунг је говорио да већи део његових пацијената чине људи који су изгубили смисао живота. Психолошко објашњење масовности патологије ове врсте видео је у рационализму западне културе, у њеном потрошачком менталитету.

Проучавање јавног мњења у Француској показало је да 89 процената испитаника сматра да је човеку потребно "нешто" ради чега ће живети. Психијатар и психолог Виктор Франкл наводећи ове податке говори о томе да је "борба за смисао основна покретачка сила за човека". До овог уверења га је довело лично искуство: 1942. године су га Немци ухапсили и одвели у концентracиони логор; за време тешке болести радио је на својој књизи из психотерапије: управо то му је, по његовим речима, помогло да преживи. "У концентрационом логору смо... били сведоци тога да су се неки наши другови понашали као свиње док су други били свеци. Човек у себи поседује обе ове могућности и која од њих ће бити актуализована зависи од његове одлуке, а не од услова... зато што је најдубља суштина – наш однос према патњи, однос у којем преузимамо страдање." Човек може достојно да подноси патње само у име смисла.

Истраживања показују да међу болесним људима код којих је душевно растројство изазвано тешком животном траумом (распад породице, смрт блиског човека) оздрављују они код којих побеђује воља за остварењем смисла живота и формирају се нови ванлични циљеви. Ако се пак то не дешава личност се распада, човек остаје душевни болесник. Значи, смисао је оно што сабира у једно човекове душевне снаге. Смисао је **циљ**, који ствара **целовиту** личност.

"А зар није смисао имати много новца и веза?" рећи ће неко. То је изопачен смисао. Човековој природи је својствено да живи ради смисла, ради циља; али противприродно је живети ради онога што је само средство за живот. Сетимо се: Пушкинов Шкрти Витез спаја у себи, с једне стране, крајњи израз несебичности и самоодрицања у служењу свом богатству, и с друге – гомилање. Међутим, његово служење је бесмислено – никоме не служи, и гомилање је бесмислено – не служи потрошњи. Таква је логика претварања гомилања у смисао живота: његова логика је – бесмисленост живота, апсурд, усамљеност.

Усамљеност... Колико људи пати од ње, жали се на усамљеност. Човек може бити усамљен и у породици... Људи живе једни поред других, а осећају да су делеки. Значи, усамљеност је пре свега човеково унутрашње стање. Ето, и Каћина мама ради као продавачица у продавници, по читав дан су око ње гомиле људи, код куће су – муж, кћерка, често долазе гости, а нема с ким да искрено поразговара: удала се из рачунице, живе некако, навикли су се. Сви пријатељи долазе с неким циљем (али, "не остају ни

дужни"), а блиског човека нема. Да остане сама – туга је мучи: она не може без вреве, без гужве, без разоноде – треба нечим угушити ову тугу, која је вреба из саме дубине душе.

Животна блага не замењују топлину, пажњу и љубав. И чак ако човек по хиљаду пута уверава себе у то да му ништа не треба, већ му је довољно "да му завиде, да га се плаше", он не може без тога да живи, нешто ће му недостајати. У дубини душе он ће осећати неку празнину, изгубљеност и незадовољство. Први знак ове унутрашње несреће је одсуство жеље да човек остане сам са собом, страх од осамљивања.

Јер, **осамљеност и усамљеност** нису исто. Од усамљености треба бежати. А осамљеност је неопходна за размишљање, за стваралаштво, за унутрашњу равнотежу. Човек треба да се врати себи, да се сабере, да се разабере у себи после гужве, интензивног општења, напетог рада. Осамљеност је обавезна пауза у животном ритму човека (колико је ова пауза дуга зависи од карактера, од човекове индивидуалности, од његовог начина живота).

Онај ко је нашао себе, своје животно призвање, не плаши се да буде сам са собом и у осамљености он осећа своје **јединство** са светом и људима. Сетимо се Тјугчева: "Све је у мени и ја сам у свему." Овакав човек је, кад је сам, "у-једињен" са свима. Без обзира на то у каквој спољашњој ситуацији да се налази он није усамљен.

Испоставља се да је онај за кога је животно циљ "да поживи за себе" поред разбијеног корита: изгубио је себе и није у јединству с другима. Зато се он толико плаши осамљености осећајући своју унутрашњу празнину и изгубљеност.

Дакле, испоставља се да егоизам, који је замишљен као практичан, реалан модел животног понашања уопште није практичан, није разуман – уместо пуноте живота он доводи до његове празнине, уместо богатства до осиромашења, уместо људског признања – до усамљености.

Мера кажњавања

...Дежмекаст мушкарац суровог лица и забринутог погледа ушао је без куцања. Дошао је, како је сам рекао, "да се консултује са стручњацима": нешто се десило с његовим сином-другаком. Дечак је изгубио сећање. "Како је то почело?" – "Једном је заборавио свеску у школи. Казнио сам га." – "Како сте га казнили?" – "Ишибао сам га..."

Затим је следећег дана заборавио торбу. Опет сам га казнио... Сад све заборавља! Плаче, каже да не ради намерно, обећава да неће никад више – и све заборавља!"

Посетилац је говорио веома љутито и с негодовањем, као да су за то што његов син заборавља криви сви, укључујући и "стручњацима". Морали смо да објаснимо посетиоцу да је сам крив: довео је дете до психичког слома. Његов син, нервозан, осетљив дечак, живи у страху од каиша. Није тако страхан физички бол: очев гнев и стална љутња оствљају већу трауму од телесних удараца. Гневни захтев "не заборављај!" изазива парадоксалну реакцију заборавности зато што је она постала душевна траума, "болно место" у дететовој души и овде стално долази ди прекида у понашању. Дете не заборавља све "за инат" оцу, то га прескупо кошта: он има нервни слом, болесну реакцију на казну. Ово је тежак случај који захтева психотерапеутску интервенцију.

...Асјина мама је веома строга и често је незадовољна кћерком, вероватно, не без основе. Девојчица је склона лењости, може по цео дан да седи читајући занимљиву књигу, не слушајући мајчину вику док ова на крају не изгуби контролу и не примора је да слуша. Мама је вредна, паметна и енергична жена. Она не може да допусти да њена кћерка расте као лењивица, алкавуша и шепртља. Али, није лако изаћи с кћерком на крај. Сваког дана се дешава једно исто: Асја долази из школе. "Асја, скини кецељу!" говори мама. Асја не чује, већ се игра играчкама. Мајчина вика, казне, претње – ништа не помаже.

О чему се ради? Зар се кћерки толико свиђа да нервира мајку, да је малтретира (тако сматра мама)? Не, Асја је се веома боји, дрхти, смрзава се од страха кад мама виче. Па зашто онда упорно не испуњава тако прост захтев? Зато што је ова ситуација за њу постала толико болна, везана за тако непријатна душевна осећања која она не може да

поднесе, да се у њој створила "**психичка заштита**": кћеркина пажња се нехотице пребацује, као да избегава непријатну ситуацију. То је мање изражена, али такође болесна, парадоксална реакција.

Две године касније Асја се променила до неприпознатљивости: постала је вредна, организована девојчица: сцене с пресвлачењем су већ заборављене: то је престало да буде важно – у породици се појавило још двоје деце и Асја је постала прва мамина помоћница. Ако плаче вољени браца, ако су секи мокре бенкице, нема времена за чекање, треба журити у помоћ. Без посебних напора с мамине стране, тачније, захваљујући томе што јој више није стало, девојчине болесне реакције су прошле, а место мамине помоћнице и најстарије сестре је одиграло своју благотворну улогу.

Код многих се реч "**казна**" асоцира са суровошћу, безосећајношћу, осветом. Зато неки родитељи више воле да уопште не кажњавају своју децу и чак им ништа не забрањују. Тако су Нелини родитељи одлучили да васпитавају девојчицу без кажњавања до три године. Показало се да је експеримент суров. Кућа се претворила у страшни пакао, а девојчица у домаћег деспота.

Иза наизглед привлачне идеје васпитавања без кажњавања често се крије илузија да је човек по природи добар и да родитељи дајући деци потпуну слободу изражавања помажу потпуну реализацију ове природе. Међутим, "цвеће живота" од тога почиње да шири такав "мирис" да у кући више не може да се дише. Волећи децу, не треба идеализовати детињство. Дивне су његове предивне појаве, али није јасно одакле потичу и суровост, и завист, и егоизам, и многи други пороци, који се одликују својом отвореношћу и наивношћу. У свом **постојећем Ја** дете ни из далека није анђео. Зато дати му слободу самореализације не значи помагати, већ ометати развој истинског, **духовног Ја**; биће му тешко да се пробија кроз штит егоизма, безосећајности и суровости, којима је склона "природна" природа, коју смо наследили од палих прародитеља Адама и Еве; предстоји му борба с природом и њеним греховним тежњама. У овој борби детету може да помогне управо казна.

Размислимо о значењу саме речи "**казна**". Њен корен је "**каз**" – он се такође налази у речима "**казати како**", "**показати**". Казнити у суштини значи **дати савет, научити**. Али, ако се дубље погледа значење ове речи, њен корен "**каз**", може се видети да се она састоји од префикса "к" и староруске речи "аз", што значи "Ја". Зар то не значи да је *смисао сваког учења, саветовања и казне* као једне од облика учења *приближавање свом Ја*? Али каквом Ја: **постојећем или духовном**?

У наведеним примерима казна је била усмерена на то да **постојеће Ја** детета одговара захтевима и очекивањима родитеља. Међутим, они родитељи који теже ка духовном васпитању деце своју строгост испољавају на другачији начин.

Неко ми је причао о једној православној породици у којој има једанаесторо деце. У кући су посетиоца запањили ред, организованост и тишина: деца нису викала, нису се тукла, већ су се мирно играла или су се бавила својим пословима. И нико на њих никад није повисио глас. А како су родитељи то постигли? Они су се према деци односили с љубављу и поштовањем, свако је осећао своју важну и одговорну улогу у породици. Али, морале се да се користе и казне. Дете је знало да ће ако закасни на ручак остати гладно, да ако из шетње дође касније, следећег дана неће отићи у шетњу и тако у свему. У таквим случајевима нема потребе за придиковањем и виком.

Кад мајка или отац у својој љутњи обруше свој гнев на малог несташка, они га не уче, него се "самоизражавају" запљускујући дете својим емоцијама. Малишан у најбољој намери може да растури сат, а с тачке гледишта родитеља то је трагедија, материјална штета. Њихова реакција може бити бурна и сурова ако се у том тренутку не уздрже и не погледају на догађај очима детета, малог истраживача. Било би боље мирно узети сат или оно што је од њега остало и дати малишану други предмет за истраживање и ращрафљивање, уз учествовање у његовој активности. Међутим, људи немају довољно самоконтроле и стрпљења.

Плодови оваквих "реактивних" казни постају лукавство, лажљивост и претварање детета. Али, најтежи су непријатељство и агресивност. Они могу да се искале на играчкама, биљкама, животињама, на вршњацима, и пре или касније – на самим родитељима.

Већина родитеља сматра да воли своју децу. Они се брину, секирају се због деце, дају им све најбоље, одвајајући од уста. Често је дете, посебно ако је јединац, кумир у породици. Али, да ли је то љубав? Можда је дете "омиљена" својина? Волети дете значи ставити себе на друго место, а њега на прво. Не значи повлађивати му у свему, попуштати му у свему: центар пажње треба пренети на дете. Само уз овакву сталну пажњу човек може да научи да разуме његове мисли, осећања и стања. Ово проницање у унутрашњи свет детета, дубоко различитог од света одраслих, постаје почетак живог општења с њим као са особом, као непоновљивом *индивидуалношћу*.

Често чујемо "пљунути отац", "иста мајка." Али одједном се у детету запажа нешто посебно, што је својствено само њему: то је проблесак његове **непоновљиве индивидуалности**. Све што је наслеђено и формирано васпитањем ствара **постојеће Ја** детета. Али проблесци непоновљиве индивидуалности говоре о **духовном Ја**.

У портретима који припадају кичици великих мајстора, задивљује и радује проницање у скривену суштину човекове душе, тежња да се покаже његов лик, очишћен од случајних, страних наслага. Ма како дете личило на маму или тату, оно има посебну индивидуалност, своје лице. Откривање ове индивидуалности и поспешивање њеног развоја помаже љубав, усмерена на духовни свет детета. Она је сродна таленту уметника.

Међутим, **оваква љубав је строга**. Строгост је овде потребна као длето скулптору, који ослобађа лик који га надахњује од онога што га заклања, што га омета да се испољи.

Кажњавајући родитељи морају да покажу чврстину, упорност и верност својим речима. Учећи децу да се придржавају правила заједничког породичног живота, да слушају старије, да савладавају лоше склоности, да савесно испуњавају своје обавезе, родитељи **излазе у сусрет савести** детета, која га прекоревала за рђав поступак, превару, неиспуњену обавезу и за свако кршење поретка у заједничком породичном животу. Казна на тај начин не васпитава дете само у смислу спољашњег понашања, већ развија у њему стид и савест.

Кажњавајући разбеснело дете ми му помажемо да "се поврати". Кажњавање је добро онда кад му помаже да се заустави, да се замисли, да се **покаје** због рђавог поступка.

А казна, која не учи, у суштини није казна. То је само реакција гнева, љутње, негодовања. Она се често на главу детета обрушава као лава и оно не разуме у чему је његова кривица: с његове тачке гледишта у његовом поступку нема ничег лошег, оно не може да стане на тачку гледишта одраслих. Њему се то може опростити, али се не може опростити родитељима који нису у стању да стану на тачку гледишта свог детета.

Забране "реактивних" родитеља се не изражавају обично гневом и љутњом. **Тиранија љубави** је за дете страшнија од батина. И многи родитељи стално користе ову власт љубави ради остварења својих дисциплинских циљева. А ови циљеви су обично супротни од интереса развоја личности детета. Тиранија љубави чешће потиче од мајке и угњетавајуће делује на активност и развој храброг дечака. Природна реакција на ово су пре свега скривени отпор, протест и жеља да се побегне на слободу.

Празник непослушања

Ваља ми је за рођендан поклонили цртеж: страшан, чулав човек је пуцао у некога из пиштоља. Његова мама је испричала да је то сад синовљева омиљена тема, и на татино питање шта хоће да буде кад порасте, дечак је одговорио да хоће да постане глумац, да глуми разбојнике.

Упитала сам Ваљу: "Зашто разбојнике?" – "Зато што су они јако добри." Одговор је био тако одлучан да је било глупо оспоравати га. Мој саговорник је одлично знао "шта је добро и шта је лоше". Већ је усвојио гомилу књига у којима се као лајт-мотив провлачи мисао: "Добро је бити добар, а лоше је бити лош." Одакле код петогодишњег детета тако негативан идеал?

Недавно је упитао: "Одакле потиче Све?" Чак ни тата, који је завршио два факултета није могао да одговори. Ваља је фин дечак, паметан, добар и правичан. Кад је био сасвим мали бранио је мачку од пса којег се сам плашио. Једном је чак јурнуо да се туче с Пећком, који је дирао његовог друга, а Пећка је страх и трепет у целом викенд-насељу.

Међутим, Ваља никад није био свадљивац и кавгација: напротив, баш не воли кад се неко туче. Није могао да се навикне на дечји вртић. Прво му се тамо свиђало, али се једном вратио кући тужан и више није хтео да иде у вртић. Испоставило се да га је неки дечак ударио без разлога. После тога је почео да се прехлађује и радовао се што не мора да иде у вртић. Васпитачица је рекла: "Дете није за вртић." Мама је морала да напусти посао.

Кад Ваља иде с мамом и она га држи за руку пролазници говоре: "Каква лепа девојчица!" "Ја сам дечак!" увређено протестује Ваља. Он је веома пажљиво и васпитано дете: "Молим вас... Хвала... Извините, нећу више." Ваља слуша маму и тату. Ситница је то што ће га казнити или истући, он може да не заплаче чак ни кад прима инјекцију. Али кад мама почиње да се љути, кад као да престаје да га воли и не жели да се помири, Ваљи позли и он се страшно боји. Раније је дуго и горко плакао. А после је постао веома послушан, за све је питао маму: "Да ли смем?" Мама је досадило да одговара.

Тешко му је да слуша: ништа не сме, за све је крив. Не смеш да се попнеш на дрво – пашћеш, не смеш да се санкаш – разбићеш нос, не смеш да скинеш џемпер кад је топло – прехладићеш се и мораћаш у болницу. И дечак је постао врло разуман и опрезан. Чак и кад му мама дозвољава да скочи са степеница, а да га она држи за руку он не жели: "Пашћу, разбићу нос." Кажу му: "Кукавице." Ваља завиди Пећки: он је храбар, пење се на дрвеће, туче се са свима, никога се не плаши, не слуша одрасле. Ваљин сан је да победи Пећку. Али, боље му је да се не качи с њим, боље је да каже мами. Онда му кажу: "Тужибабо." Детету је тешко да живи.

Међутим, једном се пренуо: изненада је престао да слуша. Обрадовала сам се у души: дете показује своју вољу. Међутим, ту сам и ја добила своју порцију. Седимо за столом, мирно разговарамо, одједном... Од изненађења сам пролила шољу с чајем: "Ваља?!" Збуњени родитељи објашњавају да је њихову кућу задесила невоља од пре неколико дана: дете је почело да штита све од реда. "Све је јасно, очигледно је да је у питању скривена агресивност, насиље за насиље," просудила сам као "стручњак". Али нисам лично желела да будем жртва "законите реакције". "Хајде да се договоримо, Ваљик," предложила сам, "чим ме уштинеш, ја ћу теби да лупим чвргу. Тако ћемо да се играмо. Јесмо ли се договорили?" Ако си ме уштинуо добићеш чвргу, мало јачу, тако да осетиш. Ни суза, ни увреда: договорили смо се, таква је игра. Други пут – исто то. Трећи пут – Ваљина рука се пружа и повлачи. Четврти пут – рука се пружа и сакрива се иза леђа... Тако смо уз помоћ ове просте "методе" изашли на крај с лошом навиком: Ваља се више није враћао на то.

Нека ни Ваљини тата и мама не помисле да их осуђујем због дететовог лошег понашања. Добро ми је познато колико се труде. Да ли је лако васпитати јединче, изузетно осетљиво, склоно узбуђењима, активног темперамента? Ако му се пусти на вољу – биће самовољно, непослушно и распуштено; ако се стално опомиње и кажњава – биће безвољно и пасивно. Како наћи меру? Ко може томе да нас научи томе? Мера је увек индивидуална, она се не може научно израчунати, за њу се не може наћи алгоритам: како, када и колико казнити... Васпитање је слично уметности. Уметник има своју технику, правила, каноне уметности; али оно главно се одвија у тајни стваралаштва. Кад се већ

деси, могуће је "проверити хармонију алгебром", али самом стваралаштву ова алгебра неће помоћи. **Мера је у уметности васпитања и оно главно и оно најтеже**. Али, вратимо се Ваљи.

Пре "разбојничке серије" Ваља ми је послао цртеж у којем зец храбро циља у страшног вука. Схватила сам: то је он цртао себе. После зеца су уследили разбојници.

Свако ће рећи да ако се детету свиђају разбојници то представља знак за узбуну: ако следи такав идеал, он може да постане мангуп кад порасте или чак преступник. Да, али Ваља није рекао да хоће да постане разбојник: он жели да игра разбојнике на сцени. Али, ипак, зашто разбојнике? Зато што су они јаки и спретни, смели! А зашто онда не јунаке, не делије, не добре момке? Па зато што се разбојници не боје да раде оно што им је забрањено. А Ваља се тога боји више од свега. Он жели да буде јак, спретан и смео, али не сме да се пење на дрвеће, да се санка и да се игра с Пећком. Он не сања о томе да постане разбојник, зато што му мама и тата неће дозволити. Али може да игра разбојнике на сцени као што тата глуми у позоришту: и слободом ће се насладити и нико га неће казнити. Разбојник је за Ваљу идеал смелости, независности од власти старијих, израз протеста против ове власти. Иза овог негативног идеала стоји духовна тежња ка слободи и развоју храбрости.

Покушајте да макар један дан будете у улози свог јединца и ви ћете пожелети да добијете дан одмора: "Празник непослушања". Ако у породици има неколико деце она ће наћи вентил, а и родитељски васпитачки жар ће се сразмерно поделити. А овде се он свим еланом бриге обрушава на једино вољено чедо којем то може бити неиздрживо. Добро је ако ово психичко оптерећење не доведе до неурозе или до још тежег душевног слома. Добро је ако дете има уобразиљу и игру у којима може макар у извесној мери да испразни нервну напетост која се накупила.

У току лета Ваља је порастао и постао је храбрији. У селу су му дозволили да се по цео дан игра с децом без одраслих. Замолила сам га да нацрта шта жели. Ваља је нацртао трбушастог човечуљка, на глави има шешир, а на стомаку – дугмад: одбројао је по пет прстију у свакој руци и у једну руку је ставио мач. "То је разбојник," објаснио ми је. "Они ми се јако свиђају." – "Ма какав је то разбојник?" зачудила сам се ја. "Па то је мускетар!" – "Ко, ко?" – "Мускетар: он иде с мачем да би се борио с разбојницима и спасавао лепе даме." Ваља је мало размислио и сложио се: "Нека буде мускетар."

Сетила сам се претходног цртежа: страشان, чупав човек је у некога пуцао. Изнад разбојникове главе се смешило сунце: није важно, проћи ће, само, молим вас, дозволите Ваљи да расте као мушкарац!

Послушање из поверења

Постоје различите врсте послушања: постоји послушање из страха, а постоји послушање из поверења. Кад дете ослушкује речи вољених родитеља и испуњава их, оно верује да родитељи боље знају шта је за њега корисно, а шта је штетно. Јер, они га уче ономе чему их учи њихово животно искуство: ако дираш пеглу – опећи ћеш се, ако помериш шољу са стола – разбићеш је и пролићеш течност по себи... А касније – ако изневериш друга – изгубићеш га, ако га превариш – мучиће те савест... Послушање избавља од многих рана, невоља и грешака.

Све људске невоље су почеле од непослушања наших прародитеља Адама и Еве. Они нису послушали савет Бога, свог Оца, пошто су у рајском врту појели плод који им је био забрањен и били истерани из Раја. Отац им је даровао слободну вољу, мудрост, способност да дају имена свим бићима, односно, да проничу у суштину ствари, поверио им је Едемски врт. Само их је за једно замолио: да не једу с плода дрвета познања добра и зла. Зашто? То је воља Бога и за човека није обавезно да зна њен смисао, није могуће и за њега није корисно да све зна. Ако постоји љубав и поверење ово "не сме се" може се примити на веру, без тражења узрока. Човек је јео с Дрвета Живота, а дрво познања добра

и зла га је лишило рајске хране. Саблазан змије: "Бићете као богови" делује у душама људи отпалих од Бога који творе своју вољу.

Непослушање Адама и Еве је пореметило хармонију у односима између човека и његовог Творца: пожелевши да постану једнаки Оцу лишили су се блискости с Богом, постали су смртни, погрузили су се у свет невоља, патње и зла.

Саблазан змије: "Бићете као богови" и данас обавља свој посао. Суштина овог зла јесте поремећај хијерархије у односима.

Творевина која је престала да се потчињава Творцу је налик на организам који је лишен свесног управљања: његова делатност је хаотична, без реда, живот је лишен циља и смисла, његов крах је неизбежан. **Закон хијерархије – сапотчињавање нижег вишем** – делује у сваком организованом систему, како у механичком, тако и органском. Он се налази у основи човекове грађе, сапотчињавања тела, душе и духа. И психички живот је хијерархијски: ако елементарне потребе и жеље нису потчињене моралним и духовним, човек не може да се назива личношћу. У самој речи "поредак" звучи хијерархијски ред, распоређивање по реду унутрашњег устројства душе. Ако нема овог хијерархијског реда човек је нечастан, он може да занемари савест, част, законитост и пристојност, ради својих користољубивих или ниских жеља.

Хијерахија душевног света претпоставља послушање нижег вишем. Значи, **послушање је норма душевног живота, основа душевног света**. Без њега влада хаос импулса, жеља и страсти. Њихова борба доводи душу у метеж и растројство.

Поредак и хармонија душевног устројства се стварају уз помоћ послушања детета родитељима који њиме руководе. Ако постоје љубав и поверење, не врши се насиље над дететовом вољом, напротив, она се учвршћује. Јер послушање захтева одрицање од својих лоших импулса и жеља. За њихово превладавање потребан је напор воље. На темељу послушања старијима гради се душевна хијерархија. Насупрот томе, непослушање, повођење за својим хаотичним импулсивним жељама рађа слабивољу и бескарактерност.

Треба разликовати слободу и самовољу, каприц. **Слобода је испољавање духовног Ја**, то је Божји дар у човеку.

У основи самовоље је постојеће егоистично Ја, које не жели да узима у обзир друге, које не признаје духовну хијерархију и људске односе. Самовоља разорно делује, како на друштвени живот, тако и на душевни живот самог човека. Зато је васпитање послушања толико важно.

Човеков грехопад је почео од непослушања, од самовоље. Зато пут према Богу води кроз слободно одрицање од своје воље, од самовоље, тежња да се слуша воља Божија. Људи који живе свесним духовним животом траже духовног наставника, који је стекао мудрост услед духовног искуства молећи га за руководство. У Русији су овакви духовни наставници били **старци**.

Код оптинских стараца су по савет, утеху, исцелење душе и тела долазили сви православни људи – и "прости" и "велики". Они су се обраћали старцу као деца, отворене душе пуне поверења.

Ево како митрополит Венијамин (Федченков) у својој књизи "Божији људи" пише о старцу Антаолију: "...Монаси и богомолници су изашли у сусрет светој икони шумским путем и дочекавши је кренули су назад у манастир појући молитве.

Одједном видим како се из наше гомиле неки одвајају од процесије и журно-журно хитају надесно. После неколико тренутака тамо се већ окупила густа гомила народа, која је некога или нешто окруживала као чврст прстен. И ја сам кренуо у том правцу из обичне радозналости: о чему се ради? Да би се оставила икона Богородице био је потребан неки посебан разлог. Прогуравши се мало према центру гомиле, угледао сам да сви с ганутом љубављу и срећним осмесима гледају неког онижег монаха с камилавком, седе, неочешљане, кратке браде. И он се такође свима благо осмехивао. Гомила се гурала да добије благослов од њега. И ја угледах како око овог малог старчића све као да је блистало и радовало се. Овако драга деца дочекују рођену мајку.

"Ко је то?" питам човека до мене. "Па баћушка, отац Анатолије!" нежно одговори он, чудећи се ипак мом незнању."

...Какво је то чудо? Људи су чак и икону оставили и устремили су се према човеку. Зашто? И одговор се јавио сам од себе: свет човек је такође чудо Божије, као икона, само што је он очигледно чудо. Светац је такође образ Божји оваплоћен у човеку. Као у икони, тако и у светим људима Сам Бог живи Својом благодаћу. И овде и тамо Сам Бог нас привлачи Својим даровима радости, утехе, милосрђа и духовне светлости."

Светост привлачи добре људе. Тражећи духовно они у старцу виде пуноту духовног живота према којем тежи њихова душа. У општењу са старцем они стичу душевни мир, у њему им се открива духовни лик онога ко долази. Послушање старцу доноси радост, јер његова реч изражава вољу Божију, и ово послушање човека чини заједничарем у рајском стању.

Међутим, дешава се и да послушање од човека захтева да се одрекне најпожељнијег, онога с чим се срастао, захтева превладавање његове постојеће природе. То је крст, Голгота на човековом животном путу. Син Божји је Својом крсном смрћу искупио непослушање прародитеља човечанства Адама и Еве. Он је био послушан Оцу до смрти на крсту. Зато цело човечанство има наду да ће се вратити у своје првосаздано стање синовства свом небеском Оцу.

Ево због чега је послушање толико важно у васпитању детета за буђење и раст његовог **духовног Ја**.

Несхватање значаја хијерархије у односима, и стога, послушања, карактерише "хуманистички" правац у педагогији, као и "педагогију сарадње" која је идејно с њим повезана својим принципом "равноправности" учитеља и ученика, васпитача и детета. О томе ће бити речи у даљем тексту.

Од часа ка симпозијуму

Безбројни радијуси родитељских проблема пресецају се у тачки одлучујућег избора: **монолог или дијалог?** За школског учитеља то је избор: **час или симпозијум?**

Реч "**симпозијум**" у преводу с грчког значи "**пир**". За старе Грке је пријатељско окупљање за трпезом представљало најбољи повод за духовни пир – беседу, спор, интелектуално надметање. Наши научни симпозијуми су само слаб одјек ових духовних пирова. Платонов дијалози живо одражавају атмосферу ових пријатељских сусрета. Њихов главни јунак Сократ обично остаје победник; неусиљено беседећи с пријатељима он их доводи до разрешавања проблема и одбацивања заблуда на којима су инсистирали. Сократ је учитељ, иако он не држи лекције, не прави се да је већи од сабеседника. Једина улога коју себи приписује јесте улога "бабице", која помаже да се у човеку роди истина. Он није ауторитаран, али је поштован, ученици га чак обожавају осећајући његову несумњиву духовну надмоћ. Људи Сократа не воле толико због памети колико због правде, због истине која живи у овом човеку. Зато је његова реч делатна, пуна убедљиве силе.

Нажалост, наш школски учитељ није призван да буди истину у души ученика, већ да му саопштава информације, чији је садржај прописан; оне по правилу немају везе с реалним питањима и проблемима, која занимају ученика. Учитељ није дужан и није у стању да пажљиво слуша сваког ученика, јер их на часу их има превише, али су они обавезни да га слушају и да му буду послушни. Овај систем захтева **ауторитарност**, рачуна на њу. Ако нема истински **ауторитет** учитељ је приморан да методом силе "држи разред у рукама". Као један од облика кажњавања служи оцена, она се претвара у циљ учења по себи, истискујући спознајну мотивацију. Вишак негативних емоција, повећана узнемиреност, масовност школских неуроza – све су то резултати система учења по лекцијама.

У таквој ситуацији позиви на формирање стваралачке личности звуче демагошки: обдарена, стваралачка деца не расту захваљујући постојећем систему образовања већ упркос њему; исто се може рећи и за стваралачког, обдареног учитеља.

Личност која се формира постојећим образовним системом је директно супротна објављеним идеалима и ономе што се захтева од учитеља: васпитање марљивости, одговорности, поштења и принципијелности итд. Систем обучавања путем лекција не решава задатке индивидуалног приступа ученику и истовремено, он је индивидуалистички: сваки ученик сам одговара за себе, добија своје оцене, ученици седе једни поред других, али не уче заједно, не траже знања и не решавају проблеме заједничким напорима.

Дијалогски приступ васпитању и обучавању може да разреши постојеће проблеме образовања, али то зависи од тога да ли ће у школи постојати Учитељ.

Онај "масовни" учитељ који је формиран ауторитарно-монолошким системом учења уз помоћ лекција може бити успешно замењен постојећим техничким средствима обуке: она на траумирају ученика, не повишавају ниво његове узнемирености, не гуше активност и не ометају испољавање индивидуалности.

Да ли су деца способна за самообуку? Многобројна инострана истраживања говоре о томе да се обука много успешније одвија у групи деце без доминантног учитеља него у обичним разредима.

Амерички психолог, оснивач хуманистичког правца, К.Роџерс, описао је Вилијемсов експеримент који је 1930.г. извршен с пубертетлијама-прекршитељима закона. То су били интелектуално заостали, безнадежни ученици. Вилијемс им је омогућио да уче самостално, раширивши по столу књиге које су се односиле на различита интересовања и ниво припремљености, дозвољавао им је да се понашају слободно, само нису смели да се повређују међусобно. Он се бавио само општењем с онима који су то желели, не покушавајући да их учи. Резултати су омогућили Вилијемсу да закључи да оваква врста самообуке доводи до најбољег напретка и умног развоја ученика. Ова чињеница се добро уклапа у концепцију хуманистичке психологије, која истиче улогу самоактуализације личности. Сам К.Роџерс на основу своје педагошке праксе функцију учитеља своди на улогу "фасилитатора" (односно, стимулатора, појачивача) који помаже очување психичког здравља ученика оптерећених савременим условима васпитања у породици и у школи.

Хуманистичке идеје прожимају "педагогију сарадње" и "**равноправности**" учитеља и ученика. Овај покрет данас занима најактивније и најпрогресивније теоретичаре и практичаре наше домаће школе. Он одговара демократским променама у друштву. Напори у смеру "сарадње" не могу да не дају практичне резултате код ентузијаста ових идеја. Али остаје питање о принципијелном психолошком образлагању теорије "равноправности": јер наука се бави суштинским везама и законитостима, њени закључци могу и да се не подударају са "здравим разумом", "свакодневицом" или хуманистичким намерама. Сама резултативност ове или оне новотарије у педагогији, потврђена резултатима успешности или експерименталним показатељима и показатељима тестова (као већ помињана инострана проучавања самообуке) може бити одраз ваннаучних фактора: тако успешност обуке без учитеља може да сведочи о ниском нивоу "масовног" учитеља, а не о високом квалитету саме методе самообуке, а још мање о користи укидања учитеља као таквог.

Сетимо се Сократа. Наравно узор је узвишен, али потпуно човечан, могуће је угледати се на њега.

Предност дијалогске обуке је у усмерености на сваког ученика као **непоновљиву индивидуалност**. Учитељ заузима позицију **саговорника**, који је заинтересован за лично мишљење сваког и који поштује ово мишљење, што наводи на слободу исказивања, дискусију, рађање нових проблема и открића. Позиција саговорника учитеља из извора информација и котролора који оцењује, претвара у водећег учесника у стваралачком

процесу. Ауторитет учитеља се не одређује његовом функцијом, већ духовним потенцијалом који даје колективном стваралаштву, способношћу да инспирише, да пробуди сваког учесника, умећем да оцени и искористи достигнућа (или пробљеске достигнућа), да помогне њихов раст, да актуализује "зону најближег развоја" сваког ученика. Овакав рад с разредом подразумева сложену организацију многих индивидуалних гласова, њихову "полифонију". Ученици се из анонимне истородне масе претварају у значајне и одговорне актере, који су личносно везани за учитеља – живот, непосредног, природног човека, али старијег, искуснијег, зналца и паметног. Мишљење учитеља је личносно значајно, његове оцене и суђења могу се разматрати и оспоравати тако да на крају победи истина: и задатак учитеља није да победи његово мишљење, него да се у човеку роди истина.

Оно што је речено о учитељу и педагошком дијалогу сагласно је с идејама слободног обучавања К.Роџерса. Међутим, постоји суштинска разлика: Сократ у дијалозима с пријатељима-ученицима није само фасилитатор, он је пре свега **учитељ**, он има чему да их научи. Замислимо Платонове дијалоге без Сократа: симпозијуми би се претворили у разногласје занимљивих тачака гледишта, свако би отишао са својим мишљењем и осећањем непревазиђености тог мишљења. У још горој ситуацији нашао би се оркестар лишен диригента (оркестар који сам управља собом јесте резултат добре обуке, усклађености, а не ученички ступањ). Да би личност заиста била Учитељ, није потребно осећање надмоћи над ученицима, већ реална надмоћ у знањима и искуству. Ово представља принципијелну разлику педагошког дијалога од дијалога равноправних саговорника (пријатеља, пара који се воли и др.)

Овакав учитељ је ученику потребан и као узор, као **идеал**, потребан је за развој личности. Овакав узор и идеал учитељ не може да постане услед "формирања личности ученика које је усмерено ка циљу", већ захваљујући томе што се његов **глас укључује у унутрашњи дијалог ученика**. Овај ефекат се може назвати "**парадокс утицаја**". Обичан педагошки утицај подразумева већи или мањи степен притиска, принуде и у овом својству он представља спољашњу силу, од које ученик покушава да се ослободи сразмерно својој самосталности. Дијалогско општење је индивидуализовано, и **што мање учитељ тежи ка томе да утиче на ученика, да изврши свој уплив на њега, тим је јачи његов реалан утицај**, пошто се слива с унутрашњим гласом саговорника, улази у његов унутрашњи дијалог и постаје иметак личности.

У таквом педагошком дијалогу се разрешава задатак "**јединства обучавања и васпитавања**". Знања стечена и добијена дијалогски у разговору или спору потају лична **убеђења**: њих не треба бубати. Ово укида проблем контроле и оцене, који негативно утиче на спознајну мотивацију. Такође се решава и проблем индивидуализма система учења уз помоћ лекција и одговарајући проблем васпитања. Даље се могу навести проблеми активности, самосталности и одговорности, који су неразрешиви у условима постојећег система образовања.

Учитељ стоји пред избором педагошке позиције: да ли да иде прокрченим монолошким путем на који заправо рачуна традиционални систем образовања или да се одлучи, упркос систему, да иде стваралачким путем дијалогског општења. Педагошка позиција је конзервативна, она се тешко може променити. Јуначки напори ентузијаста с тешкоћом крче свој пут. Па ипак, учитељи који раде стваралачки и трагају, још увек постоје у нашој школи.

1) Наш приступ се разликује од позиције С.Ј.Курганова и др. у којој је учитељ приказан као равноправни саговорник у разреду.

Илузија "научног погледа на свет"

Дијалогски принципи школовања и васпитања се не односе само на карактер општења, већ и на сам његов **садржај**. Овај садржај такође не треба да буде објекат, већ субјекат, не мртав, већ **жив**. Овако М.М.Пришвин види цвет на ливади: "Размишљао сам о каранфилићу, који се на ливади угледа на сунце и схватао сам његово биће као причу о сунцу, пуну изражајне силе, и кроз њега сам се вратио у круг којим је оцртана природа мог тела и који је моја личност освојила.

Чинило ми се да се из овог круга затворене природе може извири, као што је извирио каранфилић, и да се сва природа са свим њеним становницима може схватити као своја сопствена, и да ево таква ботаника, таква зоологија и геологија, и физика, и хемија, оваква "природа" и треба да чине основу васпитања наше деце, а не уџбеници који су написани по појединачним претпоставкама научника." Васпитати код детета заиста целовит поглед на свет управо значи помоћи му да "сву природу са свим својим становницима схвати као своју сопствену". Овакав поглед на свет није апстрактан, већ је сликовит, конкретан. А и сама реч "поглед на свет" односно гледање на свет подразумева **видљиву сликовитост**, а не појмовну апстрактност. Поглед на свет и јесте целовит зато што представља синтезу осећања, разума и воље човека.

Овакво виђење света се даје захваљујући "**сродној**" или "**срдечној**" пажњи о којој је Пришвин писао: "Друже мој, јакај силу сродне пажње према земаљској твари, загледај се у сваку ситницу посебно и разликуј једну за другом, препознајући личност чак и у најситнијем бићу, превазилазећи опште, показуј, сакупљај милионе њих и сав овај највећи сабор живих људи изводи у борбу против онога што треба да буде просечно."

"Принципи" су лишени лица и равнодушни су према лицима, уопштавање убија непоновљиво, оно је за њега "случајно": "Једна од мојих тема је," пише Пришвин, "оно што се назива грех, то је пропуштање животних јединица приликом уопштавања, као што су приликом орања неизорани делови поља – грешке."

Наша школа је, испуњавајући социјалну нарудбину да "формира код ученика научни поглед на свет" деценијама унакажавала свест деце, поткрадала је њихове душе, сушила срца. А и шта је то "научни поглед на свет"? Зар је могућа целовита слика света, састављена на основу појединачних нагађања научника? Научна достигнућа човечанства су велика и заслужују поштовање, али сва историја науке говори о бесконачном кретању, о променљивости научних представа. Развој наука, упркос романтичним очекивањима просветитеља, не одвија се у правцу стварања јединствене целовите слике света, већ његове диференцијације. Из шареног мозаика научних података апсолутно је немогуће саградити целовиту и јединствену слику света. Представници не само различитих наука, већ и стручњаци у различитим областима исте науке говоре толико различитим језицима да се попут градитеља Вавилонске куле уопште не разумеју. И налик на Вавилонску кулу, руши се сама идеја целовитог Научног погледа на свет. Време је да се растанемо од ове илузије.

Рационализам нашег система школовања и васпитања убија стваралачко начело у детету. Само су талентоване, јаке природе, у стању да се пробију кроз зид рационализма. Ево како, на пример, П.А.Флоренски говори о свом детињству.

Родитељи су брижно чували његову свест од свега тајанственог и бајковитог трудећи се да васпитају његов "научни поглед на свет": "Радо сам прихватао разна објашњења живота, врло рационална, и упијао сам их, али сам у души остављао себи право да мислим супротно, брзо схватајући извесну прагматичку, у смислу радне, корисност рационалних објашњења исто као и њихову продуктивност, условност и празнину. Брзо сам научио да живим уз помоћ два разума: на површини је био разум одраслих, пошто сам с лакоћом прихватио законе логике, и у дубини – сопствени разум, дечји..." Поглед дечје душе је стремио ка тајанственом, необјашњивом, "према бићима очаравајућим и врлинским, према душама цвећа, и птичица и потока, према вилама и патуљцима..." Из дубине душе детета настале су чудесне слике, а не из прича и митова које је чуо и прочитао. А и бајке, као што је писао још Хофман, "не би у нама оставиле

тако дубок траг да у нашој души не постоје самосталне, струне које им одговарају у истом том тону."

И више пута сам имала прилике да се уверим у то да деца свет двојачко замишљају: од одраслих усвајају рационалну представу о свету, али у дубини њихове душе то је бајковит и тајанствен свет. Разговарајући са шестогодишњом децом после луткарских представа видела сам како се, непосредно доживљавајући бајку као реалност и њене ликове као живе, плаше да признају то одраслима: деца су од њих усвојила да је то "кобајаги", да није стварно. Али осетивши да одрастао човек о ономе што се на сцени дешава прича као о реалном, а ликовима као живим, они се радошћу укључују у овај језик света из бајке: цензура је скинута.

Сличне појаве се могу запазити и у каснијем узрасту. Као што о томе пише С.Ј.Курганов, "бајковито-митолошки поглед на свет код Грка, близак је трећачку који је од одраслих научио да је земља лопта, али тајно верује у то да Деда Мраз постоји".

Све ово говори о томе да осим појмова и представа о свету усвојених од одраслих и упркос њима, у души детета живи самостални тајанствени свет. Он може бити "истиснут" под утицајем васпитања и школовања. Али истискивање ће само осиромашити и унаказити душу детета, лишиће је стваралачког потенцијала.

Многи научници су писали о неопходности "двојезичја" свести као основе стваралаштва. А.А.Ухтомски је говорио да је веома важно да одрастао човек сачува дечји начин доживљаја света, али је то "веома тешко, захтева се стални напор, задржава се великим трудом, самодисциплином, опрезним чувањем савести". Оно што је за дете лако одраслом је тешко. Значи, он не треба само да учи дете, већ и да учи од детета. У наше рационалистичко доба то је посебно важно за унутрашњу равнотежу, ширење свести и њено очишћење. "Брижљиво чување свести" открива улаз у ову чистоту дечјег доживљаја света... Сећате ли се бајке о Данилици и сови?

У сваком од нас живи "скривени човек срца" о којем је писао апостол Петар. И овај тајанствени унутрашњи свет је отворен за четворогодишње дете. Али, понекад бива веома тешко куцати тако да се отвори срце одраслог човека.

Боји се Сова да живи у туђем дуплу: нема мира у њеном дому и у њеној души. И она не може да нађе мир док не послуша глас своје савести.